

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12

Івченко Ю. В.,
кандидат юридичних наук, докторант
Національної академії внутрішніх справ

ПАТРІОТИЗМ ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ (ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ)

PATRIOTISM AS THE VALUE OF THE MODERN STATE (DISCUSSION QUESTIONS)

У статті досліджено зміст патріотизму та його сутнісні складові. Представлено альтернативну позицію Дж. Кейтеба, котрий обґрунтовує негативне ставлення до патріотизму й піддає його критиці. Проаналізовано різні підходи до його класифікації.

Ключові слова: патріотизм, національна держава, глобалізація, моральний обов'язок, патріотичні цінності.

В статье исследовано содержание патриотизма и его существенные составляющие. Представлена альтернативная позиция Дж. Кейтеба, который обосновывает негативное отношение к патриотизму и подвергает его критике. Проанализированы различные подходы к его классификации.

Ключевые слова: патриотизм, национальное государство, глобализация, моральный долг, патриотические ценности.

The article deals with the content of patriotism and its essential components. An alternative position J. Keyteba that justifies a negative attitude towards patriotism and exposing him to criticism. Analyzed various approaches to its classification.

Key words: patriotism, national state, globalization, moral duty, patriotic values.

*Той, хто не любить своєї країни,
нічого любити не може.
Д. Байрон*

Сучасний процес трансформації людського буття супроводжується змінами у сфері індивідуальної й суспільної свідомості. Суспільство з колись твердими ціннісними орієнтирами увійшло в стадію нестійкого ціннісного плюралізму. У цих умовах актуалізувалася проблема пошуку інтегруючих цінностей, що сприяють консолідації суспільства і здатні сформулювати основу національної єдності в нових соціально-культурних умовах.

Дослідження патріотизму здійснювалося в різних течіях і напрямках національної та зарубіжної філософської думки. Проблемою патріотизму свого часу займалися такі видатні українські вчені, як Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, М. Драгоманов, Леся Українка, Д. Чижевський. Методологічні й теоретичні основи формування особистості з глибоким почуттям патріотизму, любові до Батьківщини розкрито в працях І. Бега, Г. Біленької, А. Бойко, М. Боришевського, Г. Ващенко, Ю. Завалевського, П. Ігнатенка, В. Каюкова, Б. Кобзаря, М. Левківського, О. Сухомлинської, П. Щербаня та ін. Традиція глибокого світоглядного вивчення проблем патріотизму була закладена В. Соловйовим і М. Бердяєвим. Теоретико-методологічному й політологічному осмисленню проблеми патріотизму сприяли ідеї Г.В.Ф. Гегеля.

Метою статті є дослідження сутності патріотизму як ціннісної складової сучасної демократичної держави та альтернативних підходів до цієї позиції.

У сучасному світі саме патріотизм може виступити умовою існування національної держави. Але як бути з ним в умовах глобалізації, коли сама національна держава переживає кризу й усе частіше звучать заклики до заміни патріотизму як застарілої цінності космополітизмом?

Однак поряд із зазначеною тенденцією в сьогоденні спостерігається й прямо протилежна ситуація, де патріотизм абсолютизується, отожднюється зі ксенофобією, національною нетерпимістю та ненавистю до всього іноземного, стає джерелом міжнаціональної конфронтації. Так що ж таке патріотизм – застаріла цінність, про яку варто забути й говорити про яку можна лише в історичному контексті, чи актуальний тренд – домінуюча тенденція розвитку сучасного суспільства?

Це складне питання вимагає зваженого осмислення його сутності, вільного, наскільки це можливо, від політичної заангажованості.

У повсякденній свідомості сучасників патріотизм тісно пов'язаний із любов'ю до Батьківщини.

Патріотизм – це явище багатогранне та багатоаспектне, що являє собою складний комплекс властивостей і характеристик, які по-різному виявляються на різних рівнях функціонування соціальної системи.

На рівні окремої людини патріотизм можна розглядати як один із компонентів його особистісної підструктури й зарахований до сфери вищих почуттів і стійких особистісних особливостей (цінностей, переконань, норм поведінки, критеріїв оцінювання соціальних явищ).

З іншого боку, його можна розглядати як складне інтегральне особистісне утворення, що включає в себе таке: любов до Батьківщини; безкорисну відданість і служіння їй; нерозривну єдність із нею, ідентифікацію своїх інтересів з інтересами Батьківщини; патріотичні почуття, пов'язані з вищими духовними підструктурами людини, що передбачають духовний розвиток; наявність активної громадянської позиції, готовність відстоювати інтереси своєї Батьківщини, діяти в ім'я її збереження й розвитку; жертвовність, тобто готовність пожитувати заради Батьківщини своїми особистими інтересами, у тому числі й життям; визнання Батьківщини як вищої, головної цінності в ієрархії системи цінностей особистості; гордість за свою культуру та досягнення свого народу; повагу до його святинь, історичного минулого і традицій; перевагу в людині громадських орієнтирів над індивідуальними, класовими чи вузько професійними інтересами; повагу до інших народів і культур.

У сучасних енциклопедичних словниках під патріотизмом розуміється любов до Батьківщини, відданість їй, прагнення своїми діями служити її інтересам, а також прихильність до місця свого народження, місця проживання [1, с. 888].

У цьому контексті цікавою є позиція М. Карамзіна.

Він виділяє три види любові до Батьківщини. «Любов до батьківщини може бути фізична, моральна й політична» [2, с. 280].

Фізична любов до Батьківщини виявляється так: «Людина любить місце свого народження та виховання. Ця прихильність є спільною для всіх людей і народів, є справою природи й повинна бути названа фізичною» [2, с. 280].

Другий вид любові до Батьківщини він визначає як моральний: «Із ким ми росли й живемо, до тих звикаємо. Душа їх узгоджується з нашою; робиться деяким її дзеркалом; слугує предметом або засобом нашого морального задоволення й перетворюється в предмет прихильності для серця. Ця любов до співгромадян, або до людей, із якими ми росли, виховувалися та живемо, є другою, або моральною Любов'ю до Батьківщини, настільки ж загальною, як і перша, фізична, але є такою, що діє в деяких випадках сильніше, бо час формує звичку» [2, с. 281].

Якщо в першому випадку любов виявляється як прихильність до певного місця, то в другому – любов спрямовується на тих людей, які пов'язані з цим місцем.

Щодо політичної любові до Батьківщини, то автор стверджує таке: «Патріотизм є любов до блага і слави Батьківщини й бажання сприяти їй у всіх відносинах» [2, с. 282]. Н. Карамзін зазначав, що політична любов починається з любові до своєї історії, гордості за її героїв. Отже, політична любов будується на повазі до історії своєї Батьківщини.

З'ясування сутнісних характеристик патріотизму неможливе без історичного аналізу цього явища, так як філософське осмислення проблеми патріотизму має давню історію й починається ще з праць Сократа, Платона, Аристотеля та Цицерона.

Античні філософи вважали патріотизм найважливішим моральним обов'язком членів суспільства. Моральна категорія боргу перед Вітчизною означала для них не тільки її військовий захист, а й активну участь в управлінні державою.

Філософи-просвітителі (Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах) порушують проблему зв'язку патріотизму й політики, підкреслюючи залежність патріотичних почуттів і патріотичної діяльності людей від держави та її законів.

Найвідоміший представник німецької класичної філософії Г.В.Ф. Гегель розумів під патріотизмом почуття, що виявляється в критичних для держави ситуаціях, коли проявляються героїчні складові народного характеру.

В українській історії є також достатньо прикладів існування такого явища, як патріотизм. У ньому виражається любов українських людей до своєї Батьківщини. Про її глибину та силу засвідчують такі пам'ятки літератури, як «Слово о полку Ігоревім», думи й історичні пісні-балади, які виховували в народних масах почуття любові до Батьківщини, будили протест проти її ворогів і панського гніту, прославляли народних героїв.

Загалом існує досить багато підходів до розуміння сутності такого явища, як патріотизм. У сучасній науці все активніше починає розроблятися саме аксіологічний підхід до дослідження патріотизму, із позицій якого патріотизм розглядається як одна з найважливіших цінностей, без якої неможливе існування соціокультурної спільноти. Під цінністю при цьому розуміється «така, що склалась в умовах цивілізації та безпосередньо пережита людьми форма їх ставлення до загальнозначущих зразків культури й тих граничних можливостей, від усвідомлення яких залежить здатність кожного індивіда проектувати майбутнє, оцінювати «інше» та зберігати в пам'яті минуле» [3, с. 788].

Саме в контексті ціннісних установок суспільства в основі етичного, морального патріотизму лежать принципи відповідальності, боргу, необхідності захисту Батьківщини, зумовлені приписом морального закону. Отже, патріотизм передбачає не тільки наявність позитивних ціннісних установок щодо своєї країни, а й практичні вияви у вигляді діяльності, що сприяє процвітанню рідної землі.

Також важливо усвідомлювати, що патріотизм – це не тільки спільна причетність до досягнень, не тільки гордість за успіхи, а й переживання за невдачі та біль від поразок і прийняття відповідальності за теперішній стан рідної землі. Саме сприйняття своєї Батьківщини такою, яка вона є тут і зараз, прагнення зробити її кращою, а не туга за минулою величчю та славою становлять основу справжнього патріотизму. В іншому випадку патріотизм перетворюється на свою протилежність.

У сучасний період змін і перетворень важливо сформулювати в людини почуття відповідальності за долю рідної країни. Не варто ототожнювати патріотизм і ностальгію за минулим, яка часто контрпродуктивна. Ностальгія за «старими добрими часами»,

туга за минулим, яке сприймається як «прекрасне», неприйняття наявних реалій суспільного життя або небажання змінювати їх на краще часто позбавляють людину Батьківщини, перетворюють її на «духовно-го кочівника». Любов до ідеального (утопічного) образу Батьківщини в реальності обертається ревнощами або ненавистю до Батьківщини теперішньої, що не відповідає ідеалу. Не варто ототожнювати з патріотизмом утопічні прагнення повернути минуле, оскільки патріотизм припускає не повернення в минуле, а життя в сьогоденні й націленість у майбутнє, яке необхідно створювати в інтересах усієї нації та відповідно до її потреб.

На окрему увагу в цьому контексті заслуговують думки деяких учених, що обґрунтовують негативне ставлення до патріотизму. Одним із таких є Дж. Кейтеб.

Американський політолог Дж. Кейтеб визначає патріотизм як любов до своєї країни, а головним його виявом уважає готовність «або вимушено, або завзято померти або вбити за свою країну» [4, с. 8].

На думку Дж. Кейтеба, патріотизм являє собою подвійну помилку: з одного боку, він є хибним в інтелектуальному плані, а з іншого – це серйозна моральна омана. Причому уникнути цієї подвійної помилки неможливо, оскільки тема патріотизму ретельно розробляється на теоретичному рівні й активно просувається на політичному.

Патріотизм, на думку Дж. Кейтеба, помилковий в інтелектуальному плані, оскільки його об'єкт – рідна країна або Батьківщина – це абстракція, що складається з кількох реальних (територія країни, її ландшафт) і великої кількості уявних компонентів (соціальна пам'ять, історія, соціальні комунікації). Випробувати ж любов можна тільки до людей, але не до абстрактних уявних сутностей, якими є країни. Отже, патріотизм, зазначає Дж. Кейтеб, – це готовність померти або вбити за абстракцію, за плід уяви [4, с. 8–9].

Крім того, патріотизм є серйозною моральною помилкою, тому що він має деструктивний характер, вимагає наявності ворогів (і навіть створює їх), постійно підтримує міф про реально існуючу загрозу, необхідну для самозбереження народу, породжує колективну форму самомилювання й суперечить єдиному виправданому варіантові моральності – людяності. Фундаментальне значення мають індивіди та їхні права, країна ж являє собою в кращому випадку тимчасову й випадкову «зупинку» на шляху до загальнопланетарної федерації.

Отже, Дж. Кейтеб закликає, по суті, бути космополітами і прихильниками ідеї незалежності мислення. Однак саме поняття «космополітизм» він не використовує, пропонуючи замість нього термін «worldliness» – прихильність до життя, любов до життєвих благ, життєва мудрість, тобто «неантропологічне визнання різних складових численних культур, включаючи власну».

Підкреслюючи конструктивістський характер патріотизму, Дж. Кейтеб пише про те, що «пристрасть можна створити штучно», тобто індивід підпоряд-

ковується нав'язаному, штучно створеному образу Батьківщини [4, с. 8].

Сам по собі патріотизм марний, він вигідний лише в інструментальному сенсі й часто використовується в політиці як приваблива інтегративна цінність. Патріотизм являє собою ідолопоклонство, при якому основою взаємодії в суспільстві стає принесення себе або своїх товаришів у жертву абстрактній ідеї. Альтернативою патріотизму повинна стати любов до людей або любов до моральних (духовних) принципів.

Отже, Дж. Кейтеб торкається саме питання політичного патріотизму, на основі якого почуття любові до Батьківщини може використовуватися в інтересах правлячих еліт.

Якщо проаналізувати сучасні політичні процеси, що відбуваються у світі, це явище дійсно має місце, конструюванням патріотизму активно займаються більшість успішних національних лідерів. Але концепція Дж. Кейтеба має й низку слабких місць.

Насамперед ця теорія доводить абсолютну безперспективність наукового визначення патріотизму, який оснований на понятті «любов». Цей термін є багатозначним, абстрактним і має суб'єктивістську спрямованість. Усе це призводить до неоднозначного та суперечливого тлумачення патріотизму. Крім того, автор аналізує лише політичний, державний патріотизм, не розглядаючи його багаторівневий характер.

У дослідженні Дж. Кейтеб не використовує поняття «Батьківщина» (“motherland”), він говорить про любов до країни (“for country”), але розуміє під країною передусім державу як політичне утворення, залишаючи без уваги прихильність до її культурних традицій.

Отже, негативне ставлення до патріотизму, запропоноване Дж. Кейтебом, базується на неповному односторонньому дослідженні сутності цього явища, що не дає змоги глибоко осягнути його зміст.

Не менш дискусійною в цьому контексті є проблема класифікації патріотизму.

Так, В. Коробанов пропонує класифікувати патріотизм за рівнем сформованості й виділяє три таких рівня [5, с. 19].

Перший рівень – підсвідомий, створюваний у вигляді образів і архетипових уявлень про Батьківщину-матір. Другий – це активно-вольовий рівень, оснований на почуттях, які спонукають індивіда до активних проявів. Третій рівень усвідомлення патріотизму – ідеологічний. Індивід відштовхується від переконань, ґрунтуючись на патріотичних цінностях на основі належності до певного суспільства, діє згідно зі встановленими вищими духовно-моральними орієнтирами.

Дослідники А. Виршіков і М. Бузький уважають за необхідне класифікувати патріотизм за об'єктом і на цій підставі виділяють такі види патріотизму: державний, національний, місцевий або регіональний [6, с. 22].

В. Мінаков пропонує класифікувати патріотизм за суб'єктом, предметом і типом відносин. Від-

повідно, за суб'єктом виділяються особистісний, корпоративний, етнічний патріотизм (суб'єктами є особистість, соціальні спільноти, народ). За типом відносин виділяється піднесено-емоційний, духовно-релігійний та активно-діяльнісний види патріотизму. За предметом – державний, регіональний, цивільний.

На підставі цього варто зауважити, що не існує єдиної уніфікованої класифікації патріотизму, різні автори пропонують різні підходи до цієї проблеми, без сумніву, усі вони мають право на існування.

Отже, підводячи підсумок, варто зазначити, що змістовим наповненням поняття «патріотизм» є ставлення суб'єкта (насамперед окремої людини) до Батьківщини, що характеризується прихильністю до місця народження й (або) проживання, причетністю до певних культурних цінностей, які сприймаються як «свої», усвідомленням відповідальності за сьогодення та майбутнє своєї Батьківщини.

У цьому контексті патріотизм розглядається як одна з найважливіших цінностей, що є умовою ідентифікації індивіда й виявляється в діяльності на благо Батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новый энциклопедический словарь / отв. ред. А.П. Горкин. – М. : Большая Российская энциклопедия, РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 455 с.
2. Карамзин Н.М. Избранные сочинения : в 2 т. / Н.М. Карамзин. – М. : Художественная литература, 1964. – 592 с.
3. Плотников В.И. Ценность / В.И. Плотников // Современный философский словарь / под общ. ред. В.Е. Кемерова. – М. : Академический проект, 2004. – 832 с.
4. Kateb G. Patriotism and other mistakes / G. Kateb. – New Haven : Yale University Press, 2006. – 422 p.
5. Коробанов В.А. Патриотическое воспитание молодежи в условиях политической трансформации российского общества : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты процессы и технологии» / В.А. Коробанов. – Саратов, 2005. – 184 с.
6. Выршиков А.Н. Патриотическое воспитание: методологический аспект / А.Н. Выршиков, М.П. Бузкий. – Волгоград : Издатель, 2001. – 46 с.